

„Made in Tündérország”-A klasszikus és modern mesék hatásai -

„Ha gyermekünknek szerencséje van, akkor azok közé a ritka szülők közé tartozunk, akiknek a szülei vagy a nagyszülei még meséltek, s akik ismerik a csodálatos jót, az élő mese varázsát; akiknek esetleg nem olvasták, hanem mondták a mesét; akit ölbe vett a nagypapa-nagyanya, s úgy szőtte, formálta, igazította a mesét, hogy maga is átélte a történetet, ám úgy tartotta kézben a mese fonalát, hogy közben ügyelt az unoka rezdüléseire is. ... A legtöbb mai szülőnek már nem meséltek. Már a mai szülők gyermekkorát is a tévé-mesék töltötték ki, s teret kért a videó is, melynek már új korában is volt egy átka: a mesét, a történetet újra és újra vissza lehetett pergetni, gépiesen, mindig hajszálnyira pontosan és szájba rágva. Újdonsága miatt ezt a szellemi rágógumit a felnőtt is élvezte, olykor együtt fogyasztotta a gyerekekkel. A szülő nem mesemondóvá vált, hanem maga is fogyasztója lett a végtelenségig újrapergethető történetnek.”

(Mirnics Zsuzsa)

Klasszikusak és/vagy modernnek?

Amikor a mesék pszichológiai funkciójáról esik szó, gyakran felmerül a kérdés: *Milyen a jó mese? Jobbak-e a klasszikus mesék, mint az újabbak?*

Erre a kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni. Ha az alkotás és a gyerekek között létrejön a kommunikáció, akkor az ő számukra szóló alkotásról van szó. A mese jellemzője, hogy igazodik a gyermek világlképéhez, világlátásához. Olyan érzelmi, gondolati, erkölcsi háttérrel születik, mely lényeges jegyeiben különbözik a felnőtt világlátástól.

Már az sem egyszerű feladat, hogy meghúzzuk a határt „klasszikus” és „modern” mesék között. A Hamupipóként valószínűleg mindenki a klasszikus tündérmesék közé sorolná, de vajon az 1950-ben bemutatott- tehát „modernnek” nem egyértelműen nevezhető- *Bibiddi bobiddi boo* - slágerrel fűszerezett Disney- feldolgozás hasonlóan klasszikusnak mondható? Az Illyés Gyula által gyűjtött és feldolgozott hetvenhét magyar népmese kétségkívül klasszikus, de klasszikusnak számít-e már Micimackó vagy Mekk Mester? H. C. Andersen és J. K. Rowling egyaránt műmesék szerzői, mégis valószínűleg klasszikusabbnak ítélnék A rendíthetetlen ólomkatonát vagy A kis hableányt, mint a Harry Potter- sorozatot.

A „klasszikus” és „modern” meglehetősen képlékeny kategóriák a meséket illetően. (Valószínűleg erős érzelmi befolyással vannak ránk saját gyerekkori meseemlékeink: ami már gyerekkorunkban is volt, az mára „klasszikus” lett számunkra, és mindent, ami saját gyerekkorunk után keletkezett „modernnek” tekintünk.)

Ahhoz, hogy a meséket lélektani szempontból görcső alá vehessük, érdemes átgondolnunk a mese- műfaj történetét!

A mese a legősibb műfajok egyike, eredete az archaikus irodalom korára vezethető vissza. Az ókorban az állatmese igen elterjedt, közkedvelt műfaja volt (pl. Aiszóposz), illetve megjelennek a szegény emberekről szóló és társadalmi konfliktusokat feldolgozó mesés történetek. Ezek a mesék rövid, csattanóval végződő, párbeszédre épülő történetek voltak, melyekhez később moralizáló, a tanulságokat összefoglaló befejezéseket illesztettek. Állatmesei elemek a Bibliában, a Talmudban és a régi keleti irodalmakban is találhatunk. A középkortól kezdve a többi, emberi szereplőkre épülő mesetípus is kialakult. Megjelent a kalandmese, a kelta, angol és francia hagyományokra támaszkodó tündérmese. A reneszánsz idején főleg a népmesék adaptációi hódítottak, míg a klasszicizmus alkotói az antik hagyományokhoz visszanyúlva újra állatmeséket írtak (pl.: La Fontaine). A francia rokokó divatba hozta a satirikus- ironikus tendenciájú, a fantáziát mozgató tündérmeséket, melyet a filozófiai propagandában is felhasználtak (pl.: Voltaire). A romantika újra a naív népmesei hagyományt helyezte az előtérbe, a 19. századtól J. és W. Grimm népmese- feldolgozásai

váltak ismertté. A mese definíciója a XX. század második jelentősen átalakult, köszönhetően többek közt olyan szerzőknek, mint Lázár Ervin, Janikovszky Éva, Csukás István vagy Varró Dániel, aki a verses mese kortárs megújítója. A mese ma már elképzelhető a legkisebb fiú, a boszorkány vagy sárkány nélkül is. A klasszikus szereplők helyét átveszik a hétköznapi kisfiúk-kislányok, a mérges szomszédok, a kedves úrlények és a kétbalkezes betörők. A meséket ma már legtöbbször nem olvassuk vagy hallgatjuk, hanem nézzük, hiszen a legdivatosabb műfajok közé tartoznak a mesefilmek, animációs filmek és fantasyk. A fantasyhoz igen közel áll a mese műfaja, hiszen a fantasy-művek a mítoszok mellett a népmesék világából is sokat merítenek. A két műfajt leginkább a célközönség különbözteti meg: a mesék elsősorban gyerekeknek készülnek, ezzel szemben a fantasy felnőtt olvasókhöz, nézőkhöz szól. A két műfaj határáról megemlíthetjük J. K. Rowling Harry Potter sorozatát, vagy Michael Ende Végtelen Történetét.

Mi a mese?

A Világirodalmi Lexikon meghatározása szerint a mese: *„epikai műfajcsoport... az ide tartozó alkotások fantasztikus- csodás (vagy legalábbis hihetetlen, valószerűtlen) elemekkel átszőtt, általában (de nem szükségszerűen) időben és térben is fiktív- tehát se kor, se földrajzi hely tekintetében nem konkretizálható- körülmények között játszódó eseményeket ábrázolnak.”*. A valós világot jelképező hősei jobbára elvont típusok, akik legtöbbször képzeletbeli hősökkel és fantasztikus tulajdonságokkal felruházott tárgyakkal, lényekkel állnak szemben. Az események is valószerűtlenek, de egy sajátos, mesei logikán belül maradván az egyik esemény már lehetőbbé teszi a másikat. Jellegzetes vonása a mesének a szinte mindig pozitív főhős köré rajzolt egyszerű, kétpólusú világbép, mely átmenetet szinte nem ismerve éles határt húz jók és rosszak közé.

Az ember számára a mesék térképezik fel és magyarázzák meg először a világot. Van bennük **logika**: Ha a hős a helyes utat választja, célhoz ér, ha nem, akkor elpusztul. Van bennük **erkölcs**: ha a hős morzsát ad a hangyának, gyógyfüvet a sebesültnek és öreganyámnak szólítja az útjába tévedt vénasszonyt, akkor igazolja, hogy elfogadja társadalmának normáit. Az irodalmárok a mesét a mítoszból eredeztetik, úgy tartják, hogy a világ- és embermagyarázat igényével fellépő vallási szövegekből kiszakadva jöhettek létre a mesék, melyek a totális valóságábrázolás helyett egy szűkebb téma, egy közösségi morál-, és ítéletrendszer közvetítését és a szórakoztatást tűzik ki célul. A mesék szereplőinek tulajdonságai, céljaik, összecsapásaik eredménye, a mese tartalma, erkölcsi tanulságainak burkolt – helyenként explicit- megfogalmazása segítik és felgyorsítják a társadalmi beilleszkedést, a **szocializáció** folyamatát. A mese közvetíti a helyes értékrendet, magatartási szabályokat. Bemutatja a jutalmazás és büntetés rendszerét (jutalom lehet a királylány keze, a fele királyság vagy épp a királyfi élesztő csókja; büntetés az elbujdoklás, szülői házból való kiűzetés, a csoportból való kiközösítés, a vereség, a sérülés); a társadalom fenntartásához szükséges motívumokat (pl.: munka, párválasztás- gyermekvállalás), melyek sok esetben a felnőtté válási próbák eszközei is (pl.: nyáj megőrzése, mézes ajkú királylány kiválasztása). A mesék felvetik a teljesítménnyel kapcsolatos kérdéseket (pl.: próbákat meghatározott idő alatt kell teljesíteni), a segítés, segítségkérés helyzeteit (pl.: kölcsönösség), illetve a társadalmi illem elvárásait (pl.: *Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!*) A mese valósága ebben az értelmezésben egy közösségi rend, az emberek közti viszonyok valósága. **A mese tehát tudást, információt tárol a közösségről, melyben élünk.**

A mese sokféle **kultúrtörténeti elemet** tartalmaz. Megtalálhatjuk benne a mítoszok maradványait, melyek az európai kultúra gyökereit elevenítik fel (pegazus, óriás, halottak szellemei), a népmesei elemeket, melyek a vallásos középkor bűnnel és büntudattal kapcsolatos szimbólumait őrzik (boszorkány, ördög, örök büntetés). Át vannak szöve a mesék a társadalmi együttlét tapasztalataival (küzdelem az igazságért, önzetlenség megdicsőülése, a

hatalmas eszén túljáró gyenge). A klasszikus és modern mesék közti egyik legnagyobb különbség talán éppen abban ragadható meg, hogy mi az a közösség, melynek tudást, világszemléletét, kultúráját a mese közvetíti. Ha a különböző népek klasszikus meséit összevetjük, kiderül, hogy minden nép egy kicsit másképp néz ugyanarra a problémára. A modern mesék döntő többsége azonban „internacionális”. A Disney- rajzfilmek éppúgy megszólítani kívánják a magyar vagy a kínai gyerekeket, mint az amerikai közönséget. A jelenleg virágkorát élő manga- kultúra egyik fő ismérve szintén a nemzetköziség. (Lehetetlen egy manga- stílusban létrejött alkotásról megállapítani, hogy japán, amerikai vagy magyar gyerek készítette.)

A mese fő értéke a tanításon és a szórakoztatáson túl: a teremtés. A mese nem a világ egy vékony szeletét megmagyarázni képes eszköz, hanem az egész világot egy bizonyos szemszögből, a fantázia, a képzelet, az emberi teremtőerő szemszögből újraalkotni képes műfaj. Lázár Ervin szavaival: *„A valóság nem olyan egyszerű dolog, mint ahogyan azt gyakran gondoljuk, hiszen felöleli az ember fantáziáját is, s mindent, amit a fantázia megteremt...”*. A mesék világa a gyermek gondolkodását tükrözi, azt a képet, amit környezetéről - amely tele van jó és gonosz óriásokkal, tündérekkel és vasorrú bábákkal- alkot.

„Beállítódás a mesére” (K. Bühler)

Amikor a gyerekek elérik a negyedik, ötödik életévet, kialakul bennük a „mese- hallgató” viselkedés. A mesére való beállítódás a figyelmen és a merengésen túl azt is jelenti, hogy a gyerek kilép a mindennapi valóság világából, várja a rendkívülit a csodálatosat. A mese egyik alapköve mindig a „fikció”, a „csodás elem”. A mese az, ami nem igaz. (*„Ez csak mese”*- szoktuk mondani arról, amit nem hiszünk el.) A mese azonban nem egyszerűen egy mindennapi történet csodákkal fűszerezve, hanem saját rend, egy olyan öntörvényű világ, melynek a csoda szerves, logikus részét alkotja. Ez igen fontos különbség. *„A mese úgy logikus, ahogy a líra- a lehetséges és lehetetlen közti határ egyszeri megszüntetése, a különböző dolgok egyszeri azonossága által. A mese: logika. Sőt, az emberi logika egyszeri győzelme az emberek valóságos korlátozottsága fölött”*- írja Varjas Endre.

A négy- öt éves gyerekek szívesen lépnek át a rendkívüliség, a csodák földjére, könnyen közlekednek saját valóságuk és a csodavilág között. Ez a váltás tulajdonképpen azt jelenti, hogy képesek különböző tudatszintek között váltani. Az ember tudatszintje, tudatállapota folyamatosan változik. A pszichológusok *„módosult tudatállapotnak”* nevezik, amikor a szokásos szellemi működés olyan állapotra vált, mely a változást átélő ember számára másnak tűnik. Ez a definíció rávilágít arra, hogy tudatunk érzékelése, megélése igen személyes, szubjektív élmény. **A mesehallgatás - sőt a mesemondás is-, a „beállítódás a mesére” ilyen módosult tudatállapot, melynek lényege hogy egyszerre kétféle tudatélménnyel, beállítódással éljük át a helyzetet.** Hasonló élmény, mint amikor moziban vagyunk, vagy színházi előadást nézünk. Beleéljük magunkat az előadásba, szemtanúként egy másik korban, környezetben, történetben mozgunk, ugyanakkor állandóan és megingathatatlanul jelen vagyunk saját világunkban. Egy- egy pillanatra talán megfeledkezünk róla, de nem lépünk ki belőle. Aggódunk a moziban látott szereplők sorsáért, együtt örülünk, bánkódunk velük, részt veszünk az életükben, de mindvégig tudjuk, hogy amit látunk, az fikció. Hiába éljük bele magunkat a sorsukba- akár annyira, hogy könnyeket is ejtünk értük-, mindvégig tudjuk, hogy csupán nézői, szemlélői vagyunk a történetnek, nem változtathatunk azon, nem rohanhatunk fel a színpadra, hogy megmentjük a bajba jutott szereplőt. Ilyen *„szimultán kettős tudattal”* hallgatja a gyerek a mesét. A gyerek tudja, hogy az otthoni seprű nem repül, a család kedvence, Bodri kutya nem fog megszólalni, sőt a Roxfort Boszorkány- és Varázslóképző Szakiskola beiskolázási értesítője sem repül be az ablakon; mégis képes átélni a rettegést, hogy a seprűn repülő boszi utoléri a főhőst, kétségbeesetten várja, hogy mit fog mesélni a

beszélő kutya, és örül, hogy Harry Pottert felvették a varázslóiskolába. A kettős tudat önmagában is vonzó, izgalmas állapot, örömforrás: egyszerre feszültségteremtő és a feszültséget levezető. A kettős tudat a nagycsoportos óvodásokra jellemző igazán. Képesek beleélni magukat a történésbe, anélkül, hogy önmagukat a főhőssel összetévesztenék. Gyermekkorára emlékezve Tolkien így ír: *„Az ilyen világok után mindennél jobban vágyakoztam... A sárkány félreérthetetlenül magán viselte a made in tündérország védjegyét. Bárhol élt is, másfajta világ volt... Mélységesen élt bennem a vágy a sárkányok után. De persze én, törékeny testű kisgyermek nem azt kívántam, hogy fizikailag is a közelemben legyen, hogy behatoljon az én viszonylag biztonságos világomba.”*

A kisebb gyerekek gondolatvilágában az illúzióknak még nagyobb hatalma van, a gyerekek önmagukról és a világról való tudása labilisabb, a valóság szabályozó, ellenőrző szerepe kisebb. Az ő gondolkodásuk még nem képes határt szabni a csodák terjedésének, az illúzió a valóságba is betolakodik. Nem lehetetlen, hogy a seprűs banya berepül a hetedikre, a kutya előbb- utóbb majd csak megszólal, a családi perpatvarokat pedig úgyis ott lehet majd hagyni, ha megjön a roxfordi behívó. Ezekért a fantáziákért természetesen nem elsősorban a mesék a felelősek, a mesealakok, mesecselekmények csupán táptalajt kínálnak a más forrásokból származó szorongások elvezetésére. *„A mesehallgató gyerek számára ugyanis a mese nem ott ér véget, ahol a mesemondó,- olvasó felnőtt befejezi a történetet. A gyermek képzeletben újra meg újra átéli a mesét, gondolatban szövögeti a hallottakat, „alkalmazza”, a világra vetíti. A mese segít neki megértenie önmagát, helyzetét, kicsi voltát, csökkenteni, derűvel oldani szorongását, megismerttet vele fontos érzelmeket, eseményeket.”* (Mirnics Zsuzsa)

A meseválasztásnál fontos figyelembe venni, hogy a gyerek mennyire képes „kezelni az illúziót”. Felesleges - sőt olykor káros- olyan mesékkal, filmekkel találkozni a gyerekeket, melyek fikciótól még nem képesek elhatárolódni. Bár a Harry Potteren úgy tűnik már az óvodások is szórakoznak, ahogyan a Gyűrűk Urán is a kisiskolások, mégsem ajánlhatjuk nekik. Hiába tűnik úgy, hogy élvezik a mozit, mégsem lehetünk biztosak benne, hogy felbukkanó szorongásaikat kezelni tudják. Mivel kíváncsiságuk sokszor legyőzi az aktuális szorongásukat, úgy vélhetjük, hogy sikeresen kezelik a helyzetet, ám valójában olyan feladat elé állítjuk őket, mellyel tudatuk és gondolkodásuk még nem képes megküzdni.

A mese- beállítottság 8-9 éves korig tart. Ettől a kortól olyan erős a valóságra való irányulás, hogy a képzelet inkább a hitelesnek, valóságosnak vélt anyaggal dolgozik. Ebben a korban a gyerekek már nem táltos paripával vagy csodaszönyeggel, hanem úrhajóval akarnak repülni. A mesék helyét a kalandregények, ifjúsági regények és fantasyk veszik át. A kiskamaszok is szeretik beleképzelni magukat a főhősök szerepébe, de ezek a hősök már mások, mint a mesék főszereplői. A bátor kalandorok és kalandornők, hőroszok, rettenthetetlen hadvezérek, kudarcot nem ismerő feltalálók által alakítja a gyerek felnőttkori ideálját. Ezek az alkotások egyúttal - érzelmességük, érzelgősségük miatt- a serdülőkor kezdetén jelentkező a feszültségek kanalizálását is szolgálják.

Az utóbbi évek rajzfilmjei (pl.: Tini Titánok, Tini Nindzsa Teknősök, Witches) egyre többet merítenek a tini- kultúrából. A főszereplők – akik sokszor maguk is természetfeletti erővel rendelkező hőroszok- rendszerint szörnyekkel és gonoszokkal küzdenek, kalandokba keverednek, bonyodalmakat oldanak meg. Ezek a mesék jobban hasonlítanak a felnőttek és tinik szórakoztatását célzó kalandfilmekhez- olykor horrorfilmekhez- és krimisorozatokhoz, mintsem a klasszikus mesékhez. Ugyanazt a helyzetet ismétlik újra és újra, epizódról epizódra. Szintén a felnőtt kultúrából származnak a vígjáték- szerű rajzfilmsorozatok. Ezek általában felnőtt- problémákat vetnek fel (pl.: szex, pénz) és ezeket járják körül humoros, szarkasztikus hangvétellel, sokszor az abszurd humor elemeit sem nélkülözve. Nem csoda, ha

ezen a rajzfilmekben sokszor jobban szórakoznak a szülők vagy a tini- nagytesók, mint a gyerekek (pl.: Spongyabob).

A gyermeki tudat visszatükröződése a mesékben

„Minden gyerek hisz a csodákban- egészen addig, míg felnőtt nem lesz belőle.”
(Bettelheim)

A csodákban való töretlen hit: a gyermekek sajátja. Mi, felnőttek általában realistának mutatjuk magukat. Nem gondoljuk, hogy jön a jó tündér és teljesíti három kívánságunkat, vagy egyszer csak utunkba akad az örök élet vizét ontó forrás. Mégis: sok- sok pénzt költünk szerencsejátékra, és bizony az örök egészségünk érdekében is hajlamosak vagyunk igen kétes tudományos értékű újításokat kipróbálni. Olykor megborzongunk a sötétben, rossz érzésünk lesz, amikor a fekete macska szalad át előttünk, és eljátszunk a gondolattal, hogy a NASA-kutatói bizonyosan sok tucat űrlénnyel találkoztak már, azonban a világ előtt titokban tartják ezeket az eseményeket. Mi, okos és realista felnőttek sem vagyunk mentesek a csodavárástól, a gyermeki gondolkodásmód elemitől.

A mesék elemei, fordulatai megfeleltethetők azoknak a gondolati, indulati, szemléleti sajátosságoknak, amelyek a lelki fejlődés gyermeki szakaszaiban dominálnak.

Az egyik ilyen motívum az **átváltozás**. A csúf varangy daliás királyfivá, a varázsceruza által rajzolt kép valódi tárggyá, Pompom papucs orrán pamutbojttá változik- és ez a lehető legtermészetesebb a mesét élvező gyerek számára. Az átváltozás iránti fogékonyság megfelel annak, hogy a gyermeki gondolkodásban minden minden lehet. Olyan ez mint amikor álmodunk. Az átváltozások sokszor hirtelen átalakulások: a főhős egyik pillanatban nagy, a másokban apró (pl.: Alice csodaországban), majd újból óriás. Ebben a változékonyságban a gyermeki lét bizonytalansága fejeződik ki. A gyerekek az a kínos, kellemetlen érzése, hogy helyzete folytán ki van szolgáltatva a körülményeknek, nem maga irányítja a sorsát, „bármi” megtörténhet vele.

Az átváltozások azért lehetségesek, mert a mese logikájának szerves részét képezi a varázslat. A mesevilágban minden lehetséges. Az óvodás gyerek fogékony erre a világra, természetes számára, hogy amit akarunk, kívánunk, **amire vágyunk, az megvalósul**. A pszichológiában „**mágikus világképnek**” nevezzük az óvodás korú gyermek vágyakban áramló gondolkodását, és azt a rendíthetetlen hitet, hogy ezek a vágyak- egyszerűen azért, mert ő úgy szeretné-, egyszerre, mintegy varázssütésre meg is valósulhatnak. Amikor a hároméves behunyja a szemét, és azt kérdezi „*Hol vagytok?*”, komolyan hisz benne, hogy a szembehunyás által eltűnt, láthatatlanná vált. Nem lát másokat- tehát mások sem látják őt. Hisz a gondolat mindenhatóságában, hiszen a vágyai uralják a gondolatait. Viselkedéséből még nem szűr ki vágyakat, pusztán azért, mert azok irreálisak. A csodák és a mágikus világ elvitathatatlan részét képezik a gyerekkor e szakaszának. Néhány szülő úgy véli, hogy ez nem helyes, a gyerekekben csak sóvárgást kelt és azt tanulja meg, hogy „várja a csodát”. Ranschburg Jenő írja, hogy a harmincas években a Szovjetunióban betiltották a tündérmeséket, mert úgy vélték, hogy ilyesmivel csak butítanak a kicsiket, ráadásul ezek a művek nem felelnek meg a szocialista realizmus esztétikai elképzeléseinek. Azonban azok, akik komolyan odafigyeltek a gyerekekre, észrevehették, hogy ezt a korosztályt nem lehet tündérteleníteni. Ha nem kaptak ilyen meséket a felnőttektől, hát alkottak ők maguk- méghozzá a klasszikus motívumokhoz igen hasonló elemekből.

Az legtöbb mese stílusát, szerkezetét és nyelvét átszövik az **ismétlések**. Bizonyos cselekvések, történések, fordulatok újra és újra visszatérnek. Az ismétlődés örömforrás a gyerek számára, hiszen előre sejtí, hogy mi fog történni, majd élvezí, amikor sejtése beigazolódik. Ráadásul ezek az ismétlések, állandó fordulatok összetartó erővel bírnak, segítik a gyereket abban, hogy gondolataiban, képzeletében megőrizze a mese fonalát. Az

ismétlés stabilitást jelent, a tartalmi el-elkalandozást az érzelmi élmény folyamatosságával ellensúlyozza. A mesei ismétlések ráadásul nemcsak a folyamatosságot teremtik meg, hanem a biztonságérzést, az ismerősség biztonságélményét is fokozzák.

Az **ellentétek preferenciája** szintén a gyermeki fekete- fehér világvéleletét sajátja. A mesék világa végletes: világszép királykisasszony küzd rútboszorkával, tisztalelkű hamupipókat üldöz gonosz mostoha, a tó feneketlen, a paszuly égig ér. A gyermeki gondolkodás egyik sajátossága, hogy a különbségeket felismeri, de az arányokat nehezen találja meg. Kialakul benne a kétpólusú mérce, amelyben valami vagy magas vagy alacsony, vagy nagy vagy kicsi, vagy szép vagy csúnya. Ebben a fekete- fehér mesevilágban könnyebben eligazodik mint a szürkék árnyalatait mutató valóságban.

A jó mesék üzenete

„A döntéseinkben, nem pedig a képességeinkben mutatkozik meg, hogy kik is vagyunk valójában.”

(Dumbledore üzenete Harry Potterhez)

A mesék „üzenete” alatt természetesen nem arról van szó, hogy megmagyarázzuk a gyerek számára a mese tartalmát! A meséléshez nem szabad didaktikus célokkal közeledni. Aki mesét mond, annak ezt a mese élvezetének közös örömeért kell tennie. Amikor valaki valami határozott céllal mond mesét, a tündérmeséből tanmesét csinál, mindig kilóg a lóláb... A gyerekek megérzik, hogy nem mesélésről, hanem burkolt kioktatásról van szó- nem képzeletükhöz és érzelmeihez, hanem kizárólag értelmükhöz akar szólni a felnőtt. A mese nem ezen a logikus szinten kell hasson, hanem mélyebb szinten. A mese intuitív felismeréseket ad át a gyereknek tulajdon természetéről és arról, mit tartogat számára a jövő, ha fejleszti képességeit. **A mese a szimbólumok nyelvén szól.** A szimbólumok mindig többdimenziósak: egyszerre több értelmezési lehetőséget hordoznak, egyszerre több szinten hatnak. A szimbólumok csupán értelmi szinten nem feldolgozhatók, kell hozzá az érzelmi sík, az azonosulás, az élmény, melyben az egyéni és az általános egymásra vetül, és értelmet nyer. A gyermek a mesét hallgatva megérzi, mit jelent ebben a világban emberi lénynek lenni. A mesék üzenete, hogy a súlyos nehézségeket nem kerülhetjük el, de küzdenünk kell ellenük, ez a harc elválaszthatatlanul hozzátartozik az életünkhöz. Ám ha az ember nem hátrál meg, kitartóan szembeszáll a váratlan és gyakran igazságtalan kihívásokkal, túljuthat minden akadályon és végül győztesen kerül ki a harcból.

A gyermeki gondolkodás egyik sajátossága óvodáskorban az „**animizmus**”. Ennek lényege, hogy a gyerek az élettelen tárgyakat olyan tulajdonságokkal ruházza fel, melyekkel csak az élőlények bírnak (pl.: az autónak fáj, ha megkarcolják). Szintén jellemző erre a korra, hogy valamely jelenséget, tárgyat, fogalmat a gyerek emberi alakban jelenít meg (pl.: a halál egy kaszás ember), amit „**antropomorfizmusnak**” nevezünk. A gyermeki gondolkodás sajátossága az is, hogy az óvodások úgy vélik, minden, ami létező a világban, emberi alkotás eredménye (pl.: *Ki csinálta a hegyeket?*), amit „**artificializmusnak**” nevezünk. Ezeket a gondolkodási sajátosságokat számos klasszikus és modern mese felhasználja. Gondoljunk csak a ma nagyon divatos Thomas a gőzmozdonyra!

Tolkien a fantáziában, a felgyógyulásban, a menekülésben és a vigasztalódásban jelöli meg a jó mese elemeit. A gyerek a hős sorsán keresztül saját helyzetét, sorsát éli át, a mesehős diadalával, megmenekülésével és vigasztalódásával részesül a **katarzis** élményében. Katarzist jelent, hogy a hős felgyógyul kétségbeeséséből, megmenekül a veszélytől és megvigasztalódik, hiszen a jó és a rossz elnyeri méltó jutalmát. A modern mesék jelentős része (ahogyan a klasszikus Andersen – mesék legtöbb darabja) szomorúan végződik. Ezek a mesék nem nyújtanak menekülést és vigaszt a gyereknek, holott a mese félelemkeltő

eseményei ezt szükségessé tennék. Ezek a mesék nem segítik abban a gyereket, hogy erőt és hitet merítsen az élet nehézségeivel való szembenézéshez.

A hagyományos mesében a jó elnyeri méltó jutalmát, a gonosz pedig büntetését, így a mese kielégíti a gyerek igazságosság iránti igényét- és elhiszi, hogy számára is van remény, mert bár sokszor úgy érzi vele is igazágtalanul bánnak, remélheti, hogy végül a sors igazságot szolgáltat neki. A vigasztalódáshoz arra van szükség, hogy helyreálljon a világ rendje, és a gonosz megbűnhődjék. Azok a modern meseváltozatok, amelyek finomítani kívánják a klasszikus meséket és ezért lemondanak a farkas hasának felvágásáról, a boszorkány kemencében való megsütéséről és egyéb „horrorisztikus” elemekről, tulajdonképpen megfosztják a gyereket az igazságszolgáltatás élményétől. Hasonló csonkítást követnek el azok a széplelkű meseírók, akik számúzik meséikből a rosszat, a gonoszt, a szörnyeteget. Ezekben a mesékben mindenki jó, a szörnyetegek is csak barátságosak lehetnek. A gyerekek viszont tele vannak rossz érzésekkel, indulatokkal, szorongásokkal, amelyeket a mesék alakjai formába öntenek - ha alkalmasak erre. A „csupa jó világ” nem tud formát adni a gyerek szorongásainak, így nem segíti azok feloldásában sem. A gyerek nem ismeri meg jobban saját félelmeit, szörnyetegeit- és nem kap útmutatást ahhoz, hogy legyőzze azokat. Végeredményben tehetetlenül magára marad abban a világban, ahol a felnőttek az „okos és jó én” egyeduralmát akarják bevezetni kora gyermekkortól kezdve. Bettelheim a következő történetet idézi ezzel a gondolkodásmóddal kapcsolatban: *„Egy kislány, aki hirtelen elnémult, hosszú terápiás munka után így magyarázta némaságának eredetét: Anyukám szappannal kimosta a számat, mert csúnyán beszéltem, tényleg nagyon csúnyán. De nem tudta, hogy a csúnya szavakkal együtt a jókat is kimosta. A terápia feloldozta a fiút, annyi csúnya szót mondhatott, amennyit akart, s a csúnya szavakkal együtt visszatértek a jók is...”*.

A mesében a fenyegetés motívuma kulcsfontosságú. A fenyegetés irányulhat a hős fizikai vagy erkölcsi létre ellen. Amint elkezdődik a mese, a hős valamilyen módon máris komoly veszélybe kerül. Ez a dinamika hasonló ahhoz, ahogy a gyerekek látják saját életüket. A gyermek számára az élet nyugalmas időszakok sorának látszik, melyeket hirtelen és érthetetlenül veszedelmek felbukkanása szakít meg. Biztonságban érzi magát, semmi gondja, majd egyik pillanatról a másikra minden megváltozik, felborul a rend. Ez olyankor fordul elő, amikor a szerető szülő hirtelen követelményeket támaszt, riasztó fenyegetésekkel támad a gyerekre. Ezek a dolgok a gyerekek élményeiben minden ésszerű ok nélkül egyszerűen megtörténnek, úgy érzik magukat, mint Hóféherke, aki eltévedt a sűrű és sötét erdőben, és azt sem tudta, mihez fogjon. A fenyegetés motívuma szinte minden mesében megjelenik, legyen az klasszikus vagy modern. A különbség inkább abban van, hogy **a veszélyből kikerülve a hős eljut-e a kiteljesedés, fejlődés egy magasabb szintjére.** A klasszikus mesékben a főszereplő elnyeri a fele királyságot (= felnőtt felelősség) és a királylány kezét (= felnőtt nemi szerep), míg a modern mesékben sokszor csak megmenekül mindenféle megdicsőülés nélkül (pl.: Tom és Jerry, Kengyelfutó gyalogkakukk, No megállj csak!). A gyerekek számára fontos, hogy magabiztosan a fejlődés reményében vág hassanak neki a feladatoknak. A klasszikus mesék nem kérdőjelezik meg az élet értelmét, ahogyan ezt – normál esetben- a gyerekek sem szokták megkérdőjelezni.

A jó mese az, amiben **a gyerek azonosulni tud a hőssel.** Ezek a hősök egy- két tulajdonságra egyszerűsített alakok, hiszen a gyerek még képtelen arra, hogy átlássa, megértse a bonyolult életszerű karaktereket. A gyerekek ráadásul elsősorban nem tulajdonságaik miatt azonosulnak a hőssel, hanem mert helyzetük és szerepük vonzza őket. Nem úgy merül fel bennük a kérdés, hogy *„Okos akarok-e lenni”/ „Jó akarok-e lenni?”*, hanem hogy *„Kire szeretnék hasonlítani?”*. Eldől tehát, hogy a gyerek kivel azonosítja magát a szereplők közül. Az azonosulásnál fontos szempont, hogy a kiválasztott szereplő (esetleg tárgy vagy természeti jelenség) *„Bajban van-e vagy sem?”*. Illetve, amennyiben bajban van, mit tesz: *Kívülről várja a segítséget, a megmentőt, vagy ő maga veszi fel a harcot?* Sokat elárul a gyerek fantáziájáról,

aktuális problémáiról, ha a megmentővel, a bajbajutottal vagy épp a láthatatlanná tévő köpennyel azonosul. Gondoljunk vissza, ki volt gyerekkorunk kedvenc mesehőse! Vajon miért? Mi vonzott bennünket az ő helyzetében, szerepében, sorsában?

A lélek tehát dolgozik a mesével, személyes élményeket felidézõ történeté gyúrja át, melybõl azok az elemek emelkednek ki és fogalmazódnak meg üzenetként, melyre a gyerekek épp a legnagyobb szüksége van.

A mesék nyelve

A klasszikus és modern mesék összehasonlításában nem feledkezhetünk meg a nyelv szempontjáról. A gyerekek nyelvfejlődésében fontos tényező, hogy milyen mintákat kapnak, milyen nyelvi közegben fejlődnek. *„Az egészen kicsi gyerekekhez szóló költészet nem lehet más, mint az illetõ gyerek igényeinek, verses ösztöneinek fel- és megerõsített visszhangja. Olyan irodalom tehát, mely minden egyes gyerek saját világában fogant. Melyet a szülõvel együtt teremtettek: kétszemélyes költészet- melynek termékei rendkívül változatosak, de törvényei eléggé egyetemes jellegûnek tûnnek.”* – írja Szávai Géza. Lázár Ervin Szegény Dzsoni és Árnikájában az író és kislánya mese írására szövetkeznek. A kislány arra kéri az író, hogy írjon neki mesét. *Hogy mirõl? Hát a kacsakirályról és a kacsá- királylányról.* A kislány megadja a témát, a neveket, a konfliktust, a megoldást; az író pedig- látszólag- csak kérdez. Mivel ez a mese a kislánynak íródik, ezért olyanná kell alakulnia, ami egyedül csak rá jellemzõ, mintha csak õ találná ki, mondaná el a történetét

A gyerek nyelvi fejlõdésében létrejövõ egyedi szóalakok jellegzetessége, hogy majdnem valóságosnak tûnnek, hiszen a kis nyelvújítók nem a semmibõl, hanem már meglévõ ismereteikbõl hozzák létre azokat, szigorúan betartva azokat a nyelve vonatkozó szabályokat, melyeket már elsajátított. A gyerekek különösen a verszenére, a szabályos ismétlődésekre, váltakozásokra, a játékosságon alapuló rímre, ritmusra, akusztikai hatásra törekvõ szójátékokra figyelnek fel. A nyelvi játék és a gyermeki gondolkodás több szempontból is kapcsolódhat egymáshoz.

- Egyrészt azért, mert a gyerek gondolkodásának egyik jellegzetessége, hogy egyszerre több síkon zajlik. Körülbelül hétéves korig a lehetetlen nem egyértelmû, nem evidencia- élmény a gyerek számára. Így válhat ez a korszak a mesék és a játékok, a csodák és a nyelvi bukfencek világává: tudja, hogy valami lehetetlen, de ez nem akadálya annak, hogy megtörténjen.
- A gyerekek erõs nyelvérzéke szintén kapcsolódási pontot kínál gondolkodásuk és a nyelvi játék között. 2- 3 éves kor között alkotott szavaik egyáltalán nem tûnnek nyelvi torzszülötteknek, épp ellenkezõleg nagyon is találóak, kecsesek és természetesek. A gyerek nyelvi fejlõdése az utánzás és az alkotás elválaszthatatlan egységében zajlik, elsajátítja a szóalkotás módszereit, fogásait, formáit; és így a szavakkal való analógiás játékok során gyakran maga talál rá azokra a nyelvünkben élõ kifejezésekre, melyeket elõtte sosem hallott.
- A harmadik kapcsolódási pont a gyermeki gondolkodás és a nyelvi játék között a gyerek kettõ és hat éves kora között domináló mágikus világképe. Ebben a korban mindenhatónak véljük a szót, a gondolatot.

Néhány jellegzetes példa a gyermeki gondolkodást tükrözõ nyelvi elemek közül:

- ✓ Az új szavak képzésében a gyermekek általában a cselekvõ jelleget emelik ki. Ennek hátterében az áll, hogy egy bizonyos életkorban a gyerek meg van gyõzõdve, hogy minden tárgy azért van, hogy valamilyen meghatározott cselekvést hajtsanak vele végre, s e cselekvésen kívül a tárgy érthetetlen. A gyerek annyira erõsen vonzódik az igék iránt, hogy egyszerűen kevesli a felnõtt nyelvben meglévõ igéket. Így aztán saját igéket képez. Pl.: *almásít, asztaloz, kétszerkettõzik, leboszorkányoz.*

- ✓ Mivel a „kicsikhez” szólva (pl.: dajkanyelvben) gyakran becézünk, kicsinyítünk, a kicsinyítő képző elvonása vagy hozzáadása jellegzetes gyermeki alkotásmód. Pl: a nagy méretű uborka az *ubor*. A fosztóképző elvonása vagy hozzáadása is jellegzetes nyelvi sajátosság. A gyerekek hajlamosak ellentétpárokban gondolkodni, így a fosztóképző hozzáadásával vagy elvételével olyan szavak párjait találják ki, amelyek a nyelvből már régen kikoptak vagy amelyek sosem voltak. Pl.: *egytelemtelen, fogatömetlen*.
- ✓ A gyerekek a nyelv szavainak a lehető legnagyobb expresszivitást tulajdonítják, így gyakran vitába szállnak a felnőttek szerintük értelmetlen szavaival és kijavítják azokat. Ha a gyermek nem lát kapcsolatot a tárgy funkciója és elnevezése között, kijavítja a tárgy nevét, s a szóban a tárgynak azt a funkcióját emeli ki, amelyet sikerül megragadnia. Ranschburg Jenő Félreértés című gyermekversében azt unokája esetét írja meg, aki Weöres versének *szárnyat ígéz a malacra* sorát, mely számára értelmetlen volt, a számára sokatmondóbb „*Géza malac*”-ra módosította.
- ✓ Jellegzetes gyermeki kreativitás a szókeresztesítés, amikor két hasonló szó oly módon ékelődik egymásba, hogy ennek eredményeképpen két, körülbelül egyenlő részből álló új szó keletkezik. Lewis Caroll az Alice csodaországban szerzője például nagyon szeretett ilyen szavakat kitalálni, és „börönd- szavak”-nak nevezte el őket. Pl.: helikopter és katica szavakból képzett „*katikopter*”.
- ✓ Az ikerítés a szókeletkezés egyik, ma is igen termékeny módja. Értéke abban áll, hogy játékosságot, tréfálkozást, kedveskedést, vagy gúnyt éreztet, nyomatékosít, hangutánzó- hangfestő funkciója van. Ez az egyik oka annak, hogy a gyermekeknek szóló alkotások egyik kedvelt eszközévé vált. A másik ok az ikerszavak rímelése és ritmusossága. A gyermekek rím-érzéke nagyon kifinomult, ami annak köszönhető, hogy számuk a rím nem játék, nem a beszéd díszítése, hanem a beszédet megkönnyítő eszköz. (A gyerekek első szava a „mama” minden későbbi kettősség és szimmetria mintapéldája a gyermek számára.)
- ✓ A gyerek számára könnyebb ellentétpárokban látni a világot, ezért saját nyelvében is gyakran hoz létre ellentétpárokat. Pl.: „*Hétfejű Sárkány- Hétfejű Tündér*”, „*balfácánok és jobbfácánok*”.

Amikor mesét választunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a nyelvet, amelyen a mese beszél, hiszen a gyereket nem csak a történet ragadja magával, hanem az a nyelv is, melyen a történet megszólal. A történetmesélésben fellelhető zeneiség, a rímmel és ritmussal bíró varázsigék, a mese visszatérő, a gondolkodást mederbe terelő fordulatai (pl.: „*Egyszer volt, hol nem volt*”, „*Boldogan éltek, míg meg nem haltak*”) megragadják a gyereket. **Ebben az átélésben a mozgásosságnak van szerepe.** A mozgásos átélés lehetőségét a ritmus teremti meg. A gyerek érzelm kifejezése mozgással történik: felfokozott hangulatban ugrál, a levetség állapotában lassan himbálja magát, sírásának, nevetésének üteme van. A hangulatot kifejező mozgásnak és hangadásnak a ritmusa önállósodik, és magának a hangulatnak a kifejezőjévé válik. A mozgásos feszültség ritmusfeszültséggé szelídül, a gyerek beleéli magát a hallott ritmusba, és ezáltal vezeti le a mozgásfeszültséget. A szavak hangulata, hangzása hasonlóképpen hat, hiszen hangutánzó, hangulatfestő szavaink könnyen válhatnak az érzelmek és indulatok hordozójává. A klasszikus és modern mesék különbsége sokszor a nyelv használatában domborodik ki. Vannak olyan modern mesék, amelyek szinte száműzik eszköztárukából a nyelvi kifejezést, a megfogalmazás erejét. Ezekben a mesékben a hősök egyáltalán nem, vagy csak minimálisan beszélnek.

Egészen más a helyzet azokkal a modern mesékkal, melyek **halandzsa- nyelvet** használnak. A halandzsa olyan sosemvolt szavakat alkot, amelyeknek nincsen adekvát jelentésük, mégis ismerősnek tűnnek. (Hasonló élményt nyújt, mint amikor egy magyar Finnországba kerülve

néha úgy érzi, hogy magyar beszédet hall, csak valahogy olyan halkán és torzultan, hogy nem érti meg.) Ahhoz, hogy a halandzsza- író/ költő ilyen hatást tudjon elérni meg kell keresnie a szavak fonetikai lényegét. El kell játszania a szavakkal, mint ahogyan azt a gyerekek teszik. Erre példa a Lázár Ervin „Ha három lábon gyábokorsz” című írása. A novella tanulsága így hangzik: *„Ha három lábon gyábokorsz, a kálán pugra nem tudsz menni.”*. A mesének tehát van ugyan tanulsága, de a tanulságnak nincs értelme. Ez összecseng arról, amit Lázár fogalmazott meg a tanulságos mesékkal kapcsolatban: *„...Számon kérték a mese tanulságát is néhány helyen. Semmi. Mondja az ember. Tanmeséket írni, nekem nem fekszik. Régen sem szerettem a tanmeséket. Leginkább a vershez áll közel a mese, ha jó. Minden szónak megvan a maga jelentése. A hangulati tartalma nagyon fontos... És hát játszik az ember.”*

Meseválasztás és mesemondás

Ahhoz tehát, hogy akár klasszikus, akár modern „jó mesét” válasszunk a gyerekeknek, jó néhány szempontról elgondolkozhatunk: a mese vágyteljesítő szerepéről, gyermeki gondolkodásának megfelelő elemeiről, üzenetéről, nyelvi megformáltságáról- a legfontosabb szempont azonban az, hogy tetszik-e a mese. Tetszik-e a hallgatónak és tetszik-e a mesélőnek. A meséhez ugyanis szervesen hozzátartozik a mesélő, a mesemondó.

A mesélés egyik alapvető helyzete az **esti mese**. Ez a testi jóllét (tisztán és jóllakottan), a nyugalom és csend, az elalvás előtti ellazultság állapota, mely testkontaktussal, a szülővel való meghitt együttlét élményével, simogatással jár. Egyfajta ősi nyugalmi, bizalmi helyzet, amelyet a gyermek átél, és élményeiben a meséhez köti. Ez a tapasztalat, élmény- egység rögzül benne. Amikor mesét hall, a mese az élmény egészét, a hangulatot, a relaxált nyugalmi állapotot idézi fel benne.

A mesélt mese fejleszti a gyerek képzelőerejét, fantáziáját. Nem látja el sablonokkal, előre gyártott képi, vizuális megoldásokkal.

Amikor a mesehallgatás a bölcsődében, az óvodában- esetleg az általános iskola alsó osztályaiban- történik, már magában szocializációs hatású, azáltal, hogy a gyereket olyan helyzetbe hozza, melyben alkalmazkodnia kell a körülményekhez, társaihoz, a pedagógushoz, vágyait tudatosan jeleznie, kontrollálnia kell.

Fontos, hogy olykor teremtsünk alkalmat a gyerek számára, hogy ő maga legyen a mesemondó! A nehezen kommunikáló gyereket is szóra lehet bírni a mese segítségével. A gyerekek szeretik kitalálni a meséket, különösen ha ehhez megfelelő helyzetet teremtünk és segítséget adunk. Beszéljük meg a gyerekekkel, hogy kik legyenek a szereplők, hol és mikor játszódjon a történet, milyen kapcsolat, viszony legyen az egyes karakterek között. Érdeemes kihasználnunk azt a feszültséget, amit a befejezetlenség érzete kelt, hiszen ahogyan a felnőttek, úgy a gyerekek sem szeretik, ha valami lezáratlan marad. Inkább maguk találják ki a mese végét, semhogy elvarratlan szálát, lebegő feszültséget hagyjanak. A befejezés milyensége sokat elárul rólunk, egyéniségükről, problémamegoldó képességükről és aktuális szorongásaikról.

A mesék gyógyító ereje

A mese mindig olyan problémát vet fel, ami az élet működését, szokásos rendjét, biztonságát veszélyezteti. Az alaphelyzet: az egyensúly megbomlása és a hősök küzdelme, melyben az egyensúlyt helyreállítani igyekeznek. A hősök utakat mutatnak, melyek kivezetnek – kivetethetnek az alaphelyzetből, ám ezek az utak koránt sem mentesek a veszélyektől, akadályoktól, buktatóktól. A hős azonban felvállalja a sorsát, elindul az úton, nem fél a változástól, a változtatástól.

A mesék tulajdonképpen csak az utóbbi két évszázadban váltak „gyermekműfajjá”, korábban a felnőttek világának részei voltak, számukra nyújtottak segítséget és lehetőséget önmaguk és a világ mélyebb megismerésére, megértésére, sorsuk elfogadására és megváltoztatására. A

népmesék például végigkísérték a falusiak életét bölcsőtől a koporsóig. A különféle történetek a valóság más és más aspektusait tárták fel. A mesék univerzális- jellegét, gazdagságát mutatja a mesei műfajok sokfélesége is: vannak olyan tapasztalatok, tanítások, melyeket külső szemlélőként állatmeséken keresztül ismerhetünk meg, vagy szenvedő alanyként a tündérmesék világában. A novellameséket a józanész megfontolásai irányítják, a legendamesékben az isteni rend igazságai érvényesülnek. Az önirónia és humor a tréfás mesék és hazugságmesék alapját adják. Ezek az igen különböző nézőpontok segítik a befogadót abban, hogy megtanuljon életére, sorsára több szempontból is rálátni.

Arra a kérdésre tehát, hogy a klasszikus vagy a modern mesék „jobbak- e”, nem sikerült válaszolnom. Egy azonban biztos: Ha a szülő lehetőséget ad a gyerek számára, hogy ne legyen egyedül, amikor a mesét nézi vagy hallgatja, hanem ott van vele, azzal helyzetet teremt számára, hogy a nap folyamán felgyült feszültségét, bosszúságát, haragját a szülő biztonságát, nyugalmát, szeretetet adó közegében oldja fel. *„A televízióban fröcsögő művér és a tündérmesébe rejtett erőszak között a legfontosabb különbség az, hogy az utóbbit a szülő meséli gyerekének az ágy szélén üldögélve.”*- írja Ranschburg.

Felhasznált irodalom:

Atkinson Rita L., Atkinson Richard C., Smith Edward E., Bem Daryl J.: Pszichológia, Osiris-Századvég, Bp. 1995.

Bettelheim, Bruno: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek, Gondolat, Bp. 1985.

Boldizsár Ildikó: Mi a mesterápia?, www.beszed.hu

Boldizsár Ildikó: Varázslás és fogyókúra, Kijárat kiadó, Bp., 1997.

Cole, Michael, Cole, Sheila R.: Fejlődéslélektan, Osiris, Bp. 2003.

Mérei Ferenc- V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan, Gondolat, Bp. 1970.

Mirnic Zsuzsa: A vesztés mese, in.: vfk.vfmk.hu

Ranschburg Jenő: Gyerekségek, Magvető Kiadó, Bp., 1996.

Ranschburg Jenő: A tündérmesék lélektanából, in.: vfk.vfmk.hu

Stiblar Erika: Miért a népmese? – egy pszichológus érvei, in.: www.tanszertar.hu

Szávai Géza: Kétszemélyes költészet, Pont Kiadó, Bp.,

Varjas Endre: Az ember nélkülözhetetlen tigrise, in.: Új Írás 1972/IX.

Világirodalmi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Bp., 1975.